П'ЧЧ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Державний заклад
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО»

ПОДГОРНА ВІКТОРІЯ ВІТАЛІЇВНА

УДК: 376.3+37.015.3+616.22-008.5+372.4

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК КОРЕКЦІЇ РУХОВОГО І ВЕРБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ВАЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ

13.00.03 – корекційна педагогіка

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Одеса – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор медичних наук, професор
Романчук Олександр Петрович,
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»,
завідувач кафедри теорії і методики фізичного виховання, лікувальної фізичної культури та спортивної медицини.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Єфименко Микола Миколайович,
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Інститут корекційної педагогіки та психології, доцент кафедри ортопедагогіки та реабілітології;

кандидат педагогічних наук, професор
Лянной Юрій Олегович,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка,
директор Навчально-наукового інституту фізичної культури, завідувач кафедри здоров'я людини та фізичної реабілітації.

Захист дисертації відбудеться «25» листопада 2015 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 41.053.04 Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65029, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26.

Із дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.

Автореферат розісланий «24» жовтня 2015 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради А. В. Кордонова

БІБЛІОТ
ЛЬВІВСЬКОГО ДЕРЖ
УНІВЕРСИТЕТУ ФІЗ
КУЛЬТУРИ

ЧИТАЛЬНА ЗАЛА
ЛДУФК-2

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження зумовлена концептуальними засадами реформування початкової освіти (Закон України «Про початкову освіту», Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки), на основі яких висуваються високі вимоги до рівня мовленнєвого розвитку молодших школярів як передумови успішного опанування програми навчання у початковій школі. Особливої уваги потребують діти, які йдуть до школи з важкими порушеннями мовлення. Необхідність пошуку нових підходів і напрямів роботи загальноосвітньої школи з розвитку мовлення таких учнів відзначена в Концепції державного стандарту освіти учнів з порушеннями мовленнєвого розвитку.

Теоретичні і практичні засади мовленнєвого розвитку дітей у межах дошкільної і початкової освіти розкрито в дослідженнях А. Богуш, М. Вашуленко, М. Львова, Ю. Рібцун, Н. Скріпченко та ін. Особливостям навчання і виховання школярів з мовленнєвими порушеннями присвячено праці С. Коноплястої, О. Літовченко, І. Марченко, О. Ревуцької, С. Соботович, В. Тарасун, М. Шеремет, Н. Чередниченко. Науковці зазначають, що у дітей із важкими порушеннями мовлення наявні відхилення як у вербальній, так і у руховій сфері, що зумовлено здебільшого морфофункціональним станом таких дітей.

За останні роки в Україні було виконано чимало наукових досліджень, які підтверджують взаємозв'язок рухового розвитку з різними компонентами загального розвитку дітей (О. Дубогай, М. Єфименко, Ю. Лянной, О. Романчук, Б. Сермеєв, Б. Шеремет та ін.). Науковцями розкрито особливості моторики у дітей з порушеннями зору (А. Андрасян, В. Вертугіна, В. Ковиліна), слуху (А. Івахненко, Н. Лещій, О. Форостян); з розумовою відсталістю (В. Вайзман, О. Литовченко), з вадами опорно-рухового апарату (С. Холодов, О. Чеботарьова).

Особливості рухового розвитку в дітей дошкільного віку з порушеннями мовлення досліджено В. Галущенко, Н. Новіковою, С. Притиковською, М. Фідірко та ін. Науковцями констатується факт недостатнього розвитку дрібної моторики, порушення обсягу, точності, координації рухів, що виконуються дітьми із порушеннями мовлення. Проте поза увагою дослідників залишаються функціональні аспекти моторно-мовленнєвого розвитку молодших школярів із важкими порушеннями мовлення, які у означеної категорії дітей пов'язані не тільки з корекцією артикуляційних рухів, дрібної моторики, порушень звуковимовляння, але й з корекцією базового морфофукціонального забезпечення моторики та мовлення, що передбачає активізацію кори головного мозку, покращення кровопостачання до головного мозку, відновлення іннервації дихальної та артикуляційної мускулатури та формування стереотипу правильного дихання.

Аналіз стану та змісту корекційної роботи в спеціальних та загальноосвітніх школах виявив низку суперечностей між: вимогами освіти до вербального і рухового розвитку дітей із важкими порушеннями мовлення, до їх здоров'я і працездатності та організацією корекційної роботи в загальноосвітніх школах;

28944

потребою української освіти в сучасних комплексних методиках корекції рухового і вербального розвитку молодших школярів із важкими порушеннями мовлення та відсутністю науково і методологічно обгрунтованого фундаменту для їх створення. Недооцінюється роль фізичної культури як чинника розвитку дитини та актуалізації збережених психофізичних можливостей, що загострює протиріччя між цілісністю особистості і функціональним підходом до її формування.

Поєднання рухової та логопедичної корекції у молодших школярів із важкими порушеннями мовлення є одним з актуальних напрямів розвитку корекційної педагогіки. Соціальна значущість означеної проблеми, її недостатня науково-теоретична розробленість зумовили вибір теми дисертаційного дослідження **«Взаємозв'язок корекції рухового та вербального розвитку дітей молодшого шкільного віку з важкими порушеннями мовлення»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дослідження виконано в межах наукової теми кафедри теорії та методики фізичного виховання, лікувальної фізкультури та спортивної медицини Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» «Диференціація використання засобів і методів фізичного виховання з урахуванням поліфункціональних критеріїв фізичного розвитку, функціонального стану серцево-судинної, дихальної та сенсомоторної систем» (номер державної реєстрації 0109U000210). Тему дисертації затверджено вченою радою Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського (протокол № 783 від 29.04.2014 року) й узгоджено у Міжвідомчій Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології при НАПН України (протокол № 5 від 27.05.2014 року).

Мета дослідження – теоретично обгрунтувати й експериментально апробувати методику комплексної корекції рухового та вербального розвитку молодших школярів із важкими порушеннями мовлення.

Завдання дослідження:

1. Схарактеризувати сутність понять «руховий розвиток» і «вербальний розвиток» стосовно молодших школярів із важкими порушеннями мовлення.
2. Визначити і науково обгрунтувати педагогічні умови комплексної корекції рухового та вербального розвитку молодших школярів із важкими порушеннями мовлення.
3. Виявити компоненти, критерії, показники та схарактеризувати рівні моторно-мовленнєвого розвитку молодших школярів із важкими порушеннями мовлення.
4. Розробити модель і експериментальну методику комплексної корекції рухового та вербального розвитку молодших школярів із важкими порушеннями мовлення та перевірити їх ефективність.

Об'єкт дослідження – руховий та вербальний розвиток молодших школярів із важкими порушеннями мовлення.

Предмет дослідження – корекція рухового та вербального розвитку молодших школярів із важкими порушеннями мовлення.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні того, що корекція рухового та вербального розвитку в дітей 7-9 років із важкими порушеннями мовлення буде ефективною за реалізації таких педагогічних умов: поліфункціональної діагностики рухового та вербального розвитку; підбору засобів корекції із урахуванням рухового розвитку дитини; вирішення корекційних завдань у процесі фізичного виховання молодших школярів із важкими порушеннями мовлення.

Методи дослідження. Для визначення теоретичних позицій дослідження, його ключових понять, педагогічних умов комплексної корекції рухового та вербального розвитку молодших школярів із важкими порушеннями мовлення, критеріїв, показників їхнього рухового та вербального розвитку застосовано методи аналізу, синтезу, порівняння, систематизації наукових джерел з досліджуваної проблеми. Для з'ясування стану рухового розвитку молодших школярів із важкими порушеннями мовлення задіяно методи поліфункціональної діагностики (соматоскопія, антропометрія, спірографія, комп'ютерне вимірювання рухів). Для визначення вербального розвитку молодших школярів із важкими порушеннями мовлення використовувались емпіричні діагностичні методи (інтерв'ювання, бесіда, нейропсихологічне тестування). Для розробки моделі комплексної корекції рухового і вербального розвитку молодших школярів із важкими порушеннями мовлення задіяно метод педагогічного модулювання. Для перевірки достовірності одержаних результатів, якісного та кількісного аналізу даних експерименту застосовано непараметричні та параметричні методи математичної статистики.

Базою дослідження виступили: загальноосвітні школи I–III ступенів районного відділу освіти Одеської районної державної адміністрації № 65, № 31, № 103. В експерименті взяли участь 150 школярів віком 7-9 років, з-поміж яких було 60 учнів із важкими порушеннями мовлення.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше теоретично обґрунтовано й експериментально апробовано методику комплексної корекції рухового та вербального розвитку молодших школярів із важкими порушеннями мовлення; схарактеризовано сутність понять «руховий розвиток» і «вербальний розвиток» стосовно молодших школярів із важкими порушеннями мовлення; визначено й науково обґрунтовано педагогічні умови комплексної корекції рухового та вербального розвитку молодших школярів із важкими порушеннями мовлення: поліфункціональна діагностика рухового та вербального розвитку, підбір засобів корекції з урахуванням рухового розвитку дитини, вирішення корекційних завдань у процесі фізичного виховання молодших школярів із важкими порушеннями мовлення; виявлено компоненти (морфофункціональний та вербальний), критерії з відповідними показниками та схарактеризовано рівні (оптимальний, достатній, низький) рухового та вербального розвитку молодших школярів із важкими порушеннями мовлення; розроблено модель комплексної корекції рухового і вербального розвитку молодших школярів із важкими порушеннями мовлення, яка

обіймала чотири етапи: проектувальний, діагностично-аналітичний, навчально-корекційний та контрольний. Уточнено змістовну та процесуальну спільність понять «руховий розвиток», «вербальний розвиток» молодших школярів із важкими порушеннями мовлення. Подальшого розвитку набула теорія й практика комплексної корекції рухового та вербального розвитку молодших школярів із важкими порушеннями мовлення.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробці методики діагностики рухового та вербального розвитку молодших школярів із важкими порушеннями мовлення, методики комплексної корекції моторно-мовленнєвого розвитку молодших школярів із важкими порушеннями мовлення; системи вправ для активізації кори головного мозку, покращення кровопостачання до головного мозку, відновлення іннервації дихальної та артикуляційної мускулатури та формування стереотипу правильного дихання із урахуванням даних поліфункціональної діагностики дітей із важкими порушеннями мовлення; визначенні методичних аспектів, що дозволяють використовувати запропонований підхід в умовах загальноосвітніх шкіл. Результати дослідження можуть бути використані під час підготовки майбутніх учителів початкових класів у викладанні курсів «Корекційна педагогіка», «Практикум з логопедії», «Корекційно-мовленнєва робота в загальноосвітньому закладі», в системі післядипломної освіти та підвищення кваліфікації вчителів початкових класів.

Результати дослідження впроваджено в навчальний процес: Одеської загальноосвітньої школи № 65 I-III ступенів (акт впровадження № 814 від 19.12.2013 р.); Одеської загальноосвітньої школи № 31 I – III ступенів (акт впровадження № 335 від 12.09.2014 р.); Одеської загальноосвітньої школи № 103 I – III ступенів (акт впровадження № 290 від 12.09.2014 р.); Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (акти впровадження № 2696 та № 2698 від 19.12.2013 р.); Державного закладу «Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка» (акт впровадження № 0511/01-55/37 від 12.02.2013 р.); Львівського державного університету фізичної культури (акт впровадження № 2138 від 17.03.2014 р.).

Достовірність результатів дослідження забезпечена теоретико-методологічним обґрунтуванням вихідних положень, адекватністю методів дослідження його меті та завданням, репрезентативністю вибірки і регламентованим використанням статистичних методів аналізу одержаних даних, підтвердженням достовірності експериментальних даних результатами їх статистичної обробки.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорювались на міжнародних науково-практичних конференціях: «Современные проблемы здоровья и здорового образа жизни» (Брест, 2011), «Психологічні, педагогічні та медико-біологічні аспекти фізичного виховання» (Одеса, 2012, 2013, 2014), «Актуальные вопросы спортивной медицины, лечебной физической культуры, физиотерапии и курортологии» (Москва, 2012), «Адаптивная физическая

культура и адаптивный спорт в современных условиях: результаты, проблемы, приоритеты развития» (Иркутск, 2012), «Реалізація здорового способу життя – сучасні підходи» (Дрогобич, 2013, 2015), «Актуальные проблемы медицинской реабилитации, физиотерапии и спортивной медицины» (Самарканд, 2014).

Публікації. Основні результати дослідження відображено у 17-ти публікаціях автора, з яких 8 – у фахових виданнях України; 1 – у зарубіжному науковому виданні, 6 – апробаційного характеру; у одному розділі колективної монографії; одне видання додатково розкриває наукові результати дослідження.

Особистий внесок здобувача в роботі у співавторстві полягає у збиранні фактичного матеріалу та його статистичній обробці [9].

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (247 найменувань, з яких 33 іноземною мовою) та 20 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 232 сторінки. Основний зміст викладено на 168 сторінках. У тексті розміщено 55 таблиць, 15 рисунків. Додатки розміщено на 37 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, гіпотезу, методи дослідження, розкрито його наукову новизну і практичну значущість, висвітлено відомості про базу дослідження, подано дані щодо апробації основних положень і впровадження результатів дисертаційного дослідження, про загальну кількість публікацій і структуру роботи.

У **першому розділі** «Теоретично-методологічні основи взаємозв'язку корекції вербального та рухового розвитку у молодших школярів із важкими порушеннями мовлення» схарактеризовано сучасний стан досліджень вербального та рухового розвитку дітей із нормальним розвитком мовлення й мовленнєвими порушеннями, узагальнено науково-теоретичні підходи щодо доцільності поєднаної корекції рухового та вербального розвитку молодших школярів із важкими порушеннями мовлення (ВПМ); схарактеризовано сутність понять «руховий розвиток», «вербальний розвиток» стосовно молодших школярів із ВПМ, окреслено основні діагностичні підходи до вивчення рухового і вербального розвитку молодших школярів із ВПМ, проаналізовано стан і зміст сучасної корекційної роботи в спеціальних та загальноосвітніх школах з означеною категорією дітей.

Методологічним підґрунтям у розробці теорії та практики рухового та вербального розвитку молодших школярів із ВПМ та з нормальним мовленнєвим розвитком стали результати досліджень класиків вітчизняної психолого-педагогічної науки Л. Виготського, П. Гальперіна, Д. Ельконіна, М. Жинкіна, О. Запорожця, О. Леонтьєва, В. Лубовського, О. Лурії, Ж. Піаже, С. Рубінштейна, а також сучасних науковців А. Богуш, І. Власенко, О. Корнєва, І. Зимньої, Є. Мастюкової, О. Ревуцької, Ю. Рібцун, Є. Соботович, В. Тарасун, В. Тищенко, М. Шеремет. У працях цих дослідників визначено принципи, чинники й педагогічні умови корекції моторно-мовленнєвих порушень у дітей із вадами мовлення,

діагностичні підходи до визначення особливостей моторно-мовленнєвого розвитку дітей із ВПМ, а також схарактеризовано психофізичний розвиток дітей з нормальним та патологічним мовленням.

Аналіз праць із проблеми корекції рухового та вербального розвитку в дітей із ВПМ засвідчив, що в основі синхронізації розвитку рухових і мовленнєвих здібностей покладено морфофункціональний взаємозв'язок моторики і мовлення (П. Анохін, М. Бернштейн, Л. Виготський, М. Кольцова, О. Лурія, І. Павлов, О. Ратнер, І. Сеченов і ін.). Результати аналізу досліджень дозволили виявити, що механізми мовленнєвої діяльності корелюють з багатьма відділами головного мозку, ураження яких може бути пов'язане з порушеннями у розвитку рухової сфери і викликати різні за своєю структурою мовленнєві дефекти (І. Марковська Е. Симерницька, А. Семенович, Є. Соботович, В. Тарасун, Н. Траугот, Л. Цвєткова і ін.), що дає підстави припустити особливе значення рухового аналізатора у розвитку мозкової діяльності, а саме у формуванні та вдосконаленні мовлення дитини молодшого шкільного віку в нормі та при мовленнєвій патології.

Поняття «вербальний розвиток» стосовно молодших школярів із ВПМ розуміємо як біосоціальний процес становлення складних функціональних систем мовлення (гностично-праксичного забезпечення мовлення, фонетико-фонематичної та лексико-граматичної систем, а також імпресивного та експресивного мовлення), які зумовлені консолідацією різних патологічно сформованих структурно незалежних ділянок мозку, кожна з яких вносить у цілісну функціональну систему свій специфічний внесок.

Аналіз наукових здобутків Р. Бабенкової, М. Безруких, М. Бернштейна, В. Дуд'єва, М. Єфименка, Ю. Лянного, О. Ратнера, О. Романчука дозволив дати авторське визначення поняттю «руховий розвиток» стосовно молодших школярів із ВПМ, яке відображає накопичення індивідуального психомоторного досвіду, що характеризується особливостями вирішення рухових задач, зумовлених специфікою біологічного дозрівання морфологічних структур центральної та периферичної нервової системи, стану кістково-м'язової системи та дихального апарату, які піддаються педагогічному впливу.

Руховий і вербальний розвиток є складовими моторно-мовленнєвого розвитку, що підтверджується сучасними дослідженнями вітчизняної та зарубіжної педагогічної теорії про взаємозв'язок рухової і вербальної сфер молодших школярів із ВПМ, який полягає у їх морфофункціональному забезпеченні (Т. Дегтяренко, Є. Мастюкова, В. Тарасун, A. Kalita, J. Evans, R. Keer, R. Grahame, K. Linklater, R. Stetson).

Аналіз сучасних методик діагностики рухового та вербального розвитку дозволив виявити: наявна система організації діагностики рухових та мовленнєвих порушень в загальноосвітніх школах є недосконалою; майже повністю відсутні методики, які пристосовані для виявлення та диференціації порушень морфофункціонального забезпечення моторно-мовленнєвого розвитку молодших школярів із ВПМ; відсутність об'єктивних засобів діагностики призводить до того,

що на практиці фахівці зазвичай вдаються до вивчення симптоматики, яка є зовнішньою по відношенню до мовлення.

Сьогодні в практиці корекції рухового та вербального розвитку підбір корекційних засобів в загальноосвітніх школах здійснюється, в основному, незалежно від індивідуальних особливостей молодших школярів із важкими порушеннями мовлення, критерії до вибору засобів корекції моторно-мовленнєвого розвитку до сьогодні так і не розроблені.

Недоліки в системі організації корекції рухового та вербального розвитку молодших школярів із ВПМ в умовах загальноосвітньої школи зумовлюють необхідність уніфікованої діагностики рухового і вербального розвитку молодших школярів із визначенням на її основі відповідних рівнів, а також розробки методики комплексної корекції рухового та вербального розвитку (КРВР) молодших школярів із ВПМ з метою організації корекційної роботи у відповідності з рівнем моторно-мовленнєвих порушень.

У другому розділі «Методика комплексної корекції рухового і вербального розвитку молодших школярів із важкими порушеннями мовлення» визначено та науково обґрунтовано педагогічні умови КРВР; розроблено модель КРВР; описано методи поліфункціональної діагностики молодших школярів із ВПМ.

У дослідженні було визначено та науково обґрунтовано педагогічні умови КРВР молодших школярів із ВПМ такі, як: поліфункціональна діагностика рухового та вербального розвитку; підбір засобів корекції з урахуванням рухового розвитку дитини; вирішення корекційних завдань у процесі фізичного виховання молодших школярів із ВПМ.

Відповідно до теоретичних засад дослідження розроблено модель КРВР дітей із ВПМ, яка ґрунтується на філософській концепції щодо єдності фізичного та психічного розвитку людини (Ж. Піаже), уявлення про закономірності розвитку й ієрархічну будову мозкової організації вищих психічних функцій в онтогенезі (О. Лурія); вчення про: нейропсихологічну реабілітацію (Л. Цвєткова); формування й удосконалення моторики та мовлення у людини (М. Кольцова), функціональні системи та механізми управління рухами (П. Анохін, М. Бернштейн).

Реалізація моделі КРВР базується як на загальних педагогічних принципах і принципах фізичного виховання, так і на спеціальних принципах корекційної педагогіки: системному підході до корекційно-педагогічної діяльності; єдності корекційних, профілактичних і розвивальних завдань; єдності діагностики та корекції; розвивальному та діяльнісному принципах; принципі комплексності, індивідуальному підході та ієрархічності рухового розвитку.

Розроблена модель КРВР висвітлює взаємозв'язок розвитку рухової і вербальної сфери в процесі фізичного виховання та обіймає чотири етапи: проектувальний, діагностично-аналітичний, навчально-корекційний та контрольний.

Мета першого, *проектувального,* етапу полягала у впровадженні методів поліфункціонального моніторингу в освітнє середовище, що передбачало стратегічне планування інноваційного простору в школі. В означений період

здійснювалась підготовка фахівця з моніторингу (фахівцем може бути будь-який зацікавлений педагог) і створення консиліуму. Фахівець з моніторингу виступав як інтегратор результатів обстеження дітей та формував базу даних показників їхнього рухового і вербального розвитку. Консиліум складався із логопеда, вчителя фізичної культури та класного керівника. Наявність консиліуму є необхідною для реалізації наступних етапів структурної моделі КРВР.

Мета другого, *діагностично-аналітичного,* етапу передбачала визначення індивідуальних особливостей рухового і вербального розвитку дітей з ВПМ та надання адресних рекомендацій щодо використання засобів корекції. На цьому етапі реалізувалась перша педагогічна умова, яка передбачала поліфункціональну діагностику рухового і вербального розвитку молодших школярів із ВПМ, та друга педагогічна умова – підбір засобів корекції з урахуванням рухового розвитку.

Визначення особливостей рухового розвитку молодших школярів із ВПМ здійснювалось з використанням таких методів поліфункціональної діагностики: соматоскопії, антропометричних вимірів, спірографії та комп'ютерного вимірювання рухів. Особливості вербального розвитку визначались за допомогою інтерв'ювання, бесіди та нейропсихологічного тестування. Підбір засобів корекції проводився наприкінці діагностично-аналітичного етапу. Основними засобами рухової корекції були вправи для корекції постави, дихальні вправи, звукорухові вправи, рухливі ігри, вправи для розвитку артикуляційного апарату, а також самомасаж. Вправи для корекції постави (з урахуванням форм спини) покращують сегментарну іннервацію та кровопостачання до головного мозку; дихальні вправи (з урахуванням специфічності дихання при різних ВПМ) спрямовані на усунення патологічного паттерну дихання та активізацію загального тонусу мозку; звукорухові вправи сприяють автоматизації поставлених звуків, рухливі ігри розвивають гностико-праксичні функції, фонетико-фонематичну систему, формують просторові уявлення, розвивають комунікативні навички, а також долають патологічно ригідні тілесні установки; самомасаж кистей і пальців рук активізує кору головного мозку.

Мета третього, *навчально-корекційного,* етапу була спрямована на корекцію рухового та вербального розвитку школярів із ВПМ. На цьому етапі реалізувалась третя педагогічна умова – вирішення корекційних завдань у процесі фізичного виховання молодших школярів із ВПМ, що передбачало використання універсальних методів рухової корекції дітей: еволюційного методу, методу моделювання параметрів цільової дії; методу безпеки, методу індивідуального диференціювання фізичних вправ, методу рухової стимуляції мовленнєвого розвитку.

На цьому етапі основною формою проведення занять із фізичного виховання з молодшими школярами із ВПМ та учнями без порушення мовленнєвого розвитку був урок. Під час планування уроку враховувались моторно-мовленнєві порушення, а також порушення дихання та постави. Необхідною умовою застосування запропонованих комплексів вправ на уроці фізичної культури було попереднє навчання учнів.

У підготовчу частину уроку було введено вправи, які дозволяли вирішувати завдання КРВР: самомасаж долонь і пальців рук, вправи на корекцію постави, дихальні вправи та ходьба і біг з вимовлянням звуків.

Вправи для корекції постави підбирались з урахуванням форм спини. Школярі з сутулою спиною виконували вправи «Загораємо» (розведення плечей у сторони), «Довгі ручки» (дотягування двома руками по підлозі через голову, лежачи на спині), «Підйомний кран» (піднімання прямих ніг, лежачи на спині), «Маленький мостик» (піднімання тазу в гору, лежачи на спині), «Морські котики» (підйоми голови, лежачи на животі), «Качалочка» (піднімання прямих рук і ніг, лежачи на животі), «Черв'ячок» (переміщення на животі з опорою на передпліччя без участі ніг), «Кошеня» (прогинання хребта в положенні на карачках), «Верблюжа» (похитування в положенні на карачках з невеликим вантажем на спині), «Вантажівка» (пересування на карачках із вантажем на спині). Школярі з кругло-увігнутою спиною виконували вправи: «Лежень» (лежання на спині на гімнастичній лаві), «Довгі ручки», «Метроном» (піднімання ніг поперемінно, лежачи на спині), «Павучок» (піднімання тулубу на зігнутих ліктях та зігнутих в колінцях ногах із положення лежачи на спині), «Маленький мостик», «Маленьке коло» (розвороти в праву й ліву сторони, лежачи на спині), «Колода» (перевороти на спину і зі спини на живіт), «Жабеня» (імітація плавання, лежачи на животі), «Божа корівка» (повзання на низьких карачках). Школярі з плоскою спиною виконували вправи: «Переверталка» (повороти з боку на бік), «Ледачий жираф» (підйоми голови, лежачи на спині), «Маленький мостик», «Літачок-качалочка» (розгойдування вперед-назад, лежачи на животі), «Шлагбаум» (підйоми прямих ніг, лежачи на животі), «Бичок» (прогинання спини в положенні на карачках), «Карусель» (розвороти в праву і в ліву сторони в положенні на карачках), «Раки» (пересування спиною вперед, сидячи).

Дихальні вправи підбирались із урахуванням порушень паттерну дихання та звуковимовляння при різних ВПМ. Школярі з псевдобульбарною спастичною дизартрією виконували комплекс седативних (розслаблюючих) дихальних вправ, спрямованих на розслаблення м'язів вдиху, подовження видиху, збільшення дихального об'єму. В процесі їх виконання, з урахуванням рекомендацій логопеда, вимовлялись звуки [ш], [ч], [щ], [с] та [д], [т], [р], [н], [л]. Учні з псевдобульбарною паретичною дизартрією виконували тонізуючі (збудливі) дихальні вправи, спрямовані на збільшення об'ємної швидкості вдиху, оптимізацію дихального об'єму та покращення легеневої вентиляції. Під час їх виконання на видиху вимовлялись губні та голосні звуки, африкати. Діти зі змішаною дизартрією виконували дихальні вправи, спрямовані на покращення вентиляції легенів, тренування м'язів вдиху і видиху, збільшення рухливості грудної клітини. Вправи виконувались із вимовлянням звуків [з], [с], [ш], [ч], [ц], [д], [т], [м], [р]. При корковій дизартрії дихальні вправи були спрямовані на формування нижнереберного дихання, тренування м'язів вдиху і видиху. В комплекс включались звукорухові вправи з вимовлянням шиплячих та африкатів, а також [р], [р'].

В процесі ходьби і повільному бігу учні вимовляли склади: [па], [ба], [ма], пізніше [та], [ла], [на] (та з іншими голосними), що сприяло формуванню вміння змінювати силу голосу (за різним темпом ходьби або бігу), відтворювати склади у заданому темпі.

В основній частині уроку на рівні з програмними засобами виконувались вправи, спрямовані на стимуляцію 2-го функціонального блоку мозку (на координацію рухів).

У заключну частину уроку було включено рухливі ігри для розвитку гностико-праксичних функцій («Заборона руху», «Вухо-ніс», «Що звучало?», «Чотири стихії»), фонетико-фонематичної системи («Останній звук, відгукнися!», «Хто ховає звук?»), лексичного розвитку («Літає-не літає», «Їстівне-неїстівне»), усунення патологічних ригідних тілесних установок («Кам'яні ідоли»), а також вправи для тренування артикуляційного апарату.

Уроки фізичної культури проводились 3 рази на тиждень тривалістю 40 хв. Було проведено 306 уроки (по 102 уроків з кожною віковою категорією дітей від 7 до 9 років).

Ключовим напрямом роботи на цьому етапі було забезпечення оптимальної взаємодії між вчителем фізичної культури та логопедом.

Мета четвертого, *контрольного,* етапу передбачала визначення ефективності методики КРВР молодших школярів із ВПМ та надання рекомендацій щодо подальшого використання засобів корекції. На цьому етапі реалізовувалась педагогічна умова поліфункціональної діагностики рухового і вербального розвитку молодших школярів із ВПМ після проведення КРВР. Для здійснення контролю та ефективності КРВР використано таки методи: соматоскопія, антропометрія, спірографія, комп'ютерне вимірювання рухів (для рухового розвітку) та нейропсихологічне тестування (для вербального розвитку).

У **третьому розділі** «Перевірка ефективності методики комплексної корекції рухового і вербального розвитку молодших школярів із важкими порушеннями мовлення» прописано підготовку та реалізацію педагогічного експерименту, визначено компоненти, критерії та показники рухового і вербального розвитку молодших школярів із ВПМ, описано рівні моторно-мовленнєвого розвитку молодших школярів із ВПМ, представлено результати дослідно-експериментальної роботи щодо застосування методики КРВР.

Педагогічний експеримент проводився в період з 2011 по 2013 р.р. у декілька етапів: пошуково-розвідувальний, констатувальний, формувальний, прикінцевий.

На пошуково-розвідувальному етапі педагогічного експерименту було проаналізовано наукові джерела з питань взаємозв'язку корекції рухового і вербального розвитку молодших школярів із ВПМ та визначено напрями удосконалення наявних підходів до корекції рухового і вербального розвитку; обґрунтовано доцільність впровадження методики комплексної корекції рухового і вербального розвитку молодших школярів із ВПМ.

На констатувальному етапі експерименту було визначено компоненти, критерії та показники моторно-мовленнєвого розвитку молодших школярів.

Морфофункціональний компонент визначався з урахуванням таких критеріїв: кістково-м'язового – з антропометричними показниками та типом постави; дихання – з показниками дихального об'єму, частоти дихання та часовими і об'ємними характеристиками вдиху та видиху; психомоторики – з показниками тривалості циклу руху, швидкості перебудови рухових установок, величини помилки корекції руху, часу простої рухової реакції на зовнішній подразник, плавності руху.

Вербальний компонент моторно-мовленнєвого розвитку визначався за такими критеріями: гностико-праксичне забезпечення – з показниками зорового, симультанного та просторового гнозису, конструктивного праксису, сукцесивних синтезів, слухового сприйняття ритмів, кінестетичної організації предметних дій, динамічного і орального праксису; стан фонетико-фонематичної системи – з показниками фонематичного аналізу і синтезу, практичного звукового аналізу, сприйняття усного мовлення на фонологічному рівні, сформованості фонематичних уявлень; стан лексико-граматичної системи – з показниками практичного засвоєння категоріального значення слова, засвоєння значення цілого і частин предметів, засвоєння узгодженості іменників з іншими частинами мовлення в реченні, уміння співвідносити питання з часом дії, практичного засвоєння узгодженості іменників з числівниками, навичок словотворення та утворення граматичних структур з відповідними прийменниками; стан експресивно-імпресивного мовлення – з показниками спонтанного, автоматизованого, відображеного номінативного і предикативного мовлення та розуміння логіко-граматичних конструкцій.

Окреслені критерії і показники виступили підґрунтям для виокремлення рівнів сформованості моторно-мовленнєвого розвитку: оптимальний, достатній та низький.

Оптимальний рівень. Морфологічний розвиток дитини відповідає популяційним характеристикам кістково-м'язового апарату, дихання та психомоторики при наявності нормальної форми спини. Учень вільно виконує дворучні рухи, відтворює пози пальцями рук, безпомилково повторює кінетичну мелодію, сприймає та відтворює ритмічні малюнки, комбінації складів. Розрізняє і показує праву і ліву руку (око, вухо, ногу), чітко називає просторове розміщення предметів відносно себе і будь-якого предмета. Диференціює напруження та розслаблення м'язів, відповідальних за мовленнєву моторику. Самостійно класифікує геометричні фігури і пояснює, за якою ознакою була здійснена класифікація. Здійснює звуковий аналіз слів, складає слова з окремих звуків. Має належний словниковий запас, правильно вживає всі граматичні форми (рід, число, відмінок, час, дієслово), суфікси, префікси. Підбирає до іменника 5-6 прикметників, узагальнює слова за значенням. Швидко називає предмети та їх частини. Легко підтримує бесіду, самостійно складає зв'язну розповідь, в яку включені події з власного досвіду, кількість речень у розповіді до 15. Використовує розгорнуті відповіді на запитання і власний досвід. Правильно рахує вперед, називає дні тижня і місяці року, розуміє логіко-граматичні конструкції.

Достатній рівень. Дитина має зниженні показники кістково-м'язового апарату, дихання та психомоторики, плоску форму спини. Напружено або некоординовано

виконує дворучні рухи, припускається одиничних помилок при відтворюванні поз пальцями рук, кінетичну мелодію та ритмічний малюнок відтворює з другого пред'явлення, вільно відтворює комбінації складів, що відрізняються голосними звуками. Не завжди розрізняє праву і ліву руку (око, вухо, ногу); визначає просторове розміщення предметів відносно себе, водночас відчуває труднощі у визначенні розміщення одного предмета по відношенню до іншого. Виконує пози орального праксису з пошуками однієї-двох поз. Класифікує геометричні фігури з допомогою дорослого. Здійснює звуковий аналіз слів, але припускається помилок при визначенні загального і конкретного звуку в заданих словах і назвах предметних картинок, складає слова з окремих звуків з незначною допомогою дорослого. В мовленні вживає всі граматичні форми (рід, число, відмінок, час, дієслово), дотримується нормативних показників у вживанні суфіксів, префіксів, але припускається помилок, які сам виправляє. Підбирає до іменника 3-4 прикметника, невпевнено називає предмети та їх частини, узагальнювання слів за значенням викликає труднощі. Підтримує бесіду лише після заохочення дорослого, односкладно відповідає на питання. Розповідь за картинкою складає з 5-6 коротких описових речень. Повільно та невпевнено рахує, називає дні тижня і місяці року за допомогою дорослого, не завжди розуміє логіко-граматичні конструкції.

Низький рівень. Дитина має гранично зниженні показники кістково-м'язового апарату, дихання та психомоторики, сутулу або кругло-увігнуту форму спини. Виконує дворучні рухи симетрично (або не виконує), не запам'ятовує послідовності рухів, відчуває труднощі під час переходу одного руху в інший. Відтворення просторових позицій рук утруднено, може викликати синкінезії. Сприймає та відтворює кінетичну мелодію та звукові ритми тільки за умови багаторазового повторення. Здійснює розгорнутий пошук в більшості проб орального праксису. Не визначає загальний і конкретний звуки у заданих словах і назвах предметних картинок, не в змозі самостійно скласти слово з окремих звуків. Має обмежений словниковий запас, не правильно вживає граматичні форми, підбирає до іменника лише 1-2 прикметника, узагальнює слова за значенням тільки за допомогою дорослого. Плутає значення цілого і частин предметів, або відмовляється виконувати завдання. Не підтримує бесіду, не відповідає на запитання, або дає неадекватні відповіді. В мовленні присутні ехолалія, персеверації, літеральні (моторні і сенсорні) парафазії, аграматизми (різного проходження). Дитина зазнає труднощів в процесі підбору слів, побудови фраз. Розповідь за картинкою обмежується перерахуванням намальованих предметів. Пропускає слова, рахуючи, не знає назв днів тижня і місяців року. Не розуміє логіко-граматичні конструкції, помилки самостійно не виправляє.

На підставі поліфункціональної діагностики було визначено особливості рухового та вербального розвитку молодших школярів із ВПМ, які мали різні рівні сформованості моторно-мовленнєвого розвитку.

В експерименті було задіяно 150 школярів 7-9 років, з-поміж яких у 60 учнів було виявлено ВПМ (загальне недорозвинення мовлення II-III рівнів). За даними

неврологічного обстеження школярів із ВПМ у міській медико-психолого-педагогічній комісії було діагностовано: у 24 дітей – псевдобульбарну спастичну дизартрію (40%), у 8 дітей – псевдобульбарну паретичну дизартрію (13%), у 9 дітей – коркову дизартрію (15%), у 19 дітей – змішану дизартрію (32%). Усі діти мали висновки фахівців про нормальний стан фізичного слуху й інтелектуальний розвиток відповідно до вікових норм та не мали грубих відхилень у будові тіла та зубо-щелепному апараті.

Груповий індекс (***I***) моторно-мовленнєвого розвитку, а також його компонентів (морфофункціонального – $I_м$ та вербального – $I_в$) обчислювався з урахуванням відсотку школярів, які мали оптимальний, достатній та низький рівень сформованості за окремими критеріями. Для кожного з критеріїв розраховувався індивідуальний коефіцієнт сформованості (***k***), який вказував на співвідношення суми оцінок показників щодо їх кількості для окремо взятого критерію.

Оптимальний рівень сформованості окремих критеріїв визначався при значеннях ***k*** в межах 2,6 – 3,0 бали, достатній – 1,6 – 2,59 бали, низький > 1,6 бала.

Для характеристики групового рівня сформованості окремих критеріїв розраховувався груповий коефіцієнт сформованості ($k_{гр}$), який визначався як середнєарифметичне ***k***.

Визначено, що ***I*** моторно-мовленнєвого розвитку в школярів із ВПМ склав 1,52 (низький рівень), а у школярів без мовленнєвих порушень – 2,79 (оптимальний). Пересічні значення $I_м$ (морфофункціонального компоненту) школярів із ВПМ хоча й визначались на достатньому рівні ($I_м$ = 1,79), однак суттєво поступались значеннями школярам із нормальним мовленням ($I_м$ = 2,75).

Аналіз окремих критеріїв морфофункціонального компоненту показав, що у 84% школярів з ВПМ стан кістково-м'язового апарату характеризувався наявністю ознак сколіозу та сколіотичної постави, які супроводжувались порушеннями форми спини: сутула спина – 47%; кругло-увігнута – 30%; плоска – 7%.

Аналіз результатів спірографії школярів із ВПМ дозволив встановити, що в школярів із ВПМ переважає достатній рівень дихання ($k_{гр}$ = 1,68±0,05), тоді як у школярів без мовленнєвих порушень – оптимальний ($k_{гр}$= 2,6±0,07). Дослідження показників паттерну дихання у молодших школярів із різними ВПМ показало, що при псевдобульбарній спастичній дизартрії найбільші відхилення відзначались у показниках тривалості видиху (скорочення у 33%), його об'ємної швидкості (зменшення у 50%), дихального об'єму (зменшення у 50%); при псевдобульбарній паретичній дизартрії – показниках об'ємної швидкості вдиху (зниження у 87%), дихального об'єму (зменшення у 50%), схильності до рестрикції (у 62%); при змішаній дизартрії – показниках тривалості видиху (скорочення у 21 %), дихального об'єму (зниження у 58%), схильності до рестрикції (у 36%), при корковій дизартрії – показниках тривалості вдиху (скорочення у 78%), об'ємної швидкості видиху (збільшення у 55%), частоти дихання (збільшення у 88%).

Дослідження психомоторики показало, що за цим критерієм у дітей із ВПМ відзначається достатній рівень ($k_{гр}$= 1,95±0,05), а в учнів без порушень мовлення –

оптимальний ($k_{гр}$= 2,6±0,02). Тільки у 2% школярів із ВПМ був оптимальний рівень, у 80% визначався достатній рівень, а у 18% – низький. У 33% учнів із нормальним мовленням визначався оптимальний рівень психомоторики, у 62% – достатній, а у 5% – низький. Найбільш суттєві відхилення у дітей із ВПМ визначались у показниках тривалості циклу руху (уповільнення у 25%), величини помилки корекції руху (збільшення у 30%), швидкості перебудови рухових установок (уповільнення у 22%).

Пересічні значення $I_в$ (вербального компоненту) школярів із ВПМ визначались на низькому рівні ($I_в$ = 1,25), а у школярів без мовленнєвих порушень – на оптимальному рівні ($I_в$ = 2,75).

Аналіз складових вербального компоненту школярів із ВПМ дозволив визначити наступні особливості: за гностико-праксичним забезпеченням – у 50% достатній та у 50% низький рівень; за станом фонетико-фонематичної системи – у 13% достатній, у 87% низький; за станом лексико-граматичної системи – у 22% достатній, у 78% низький; за даними тестування імпресивно-експресивного мовлення – у 15% достатній, у 85% низький. У дітей із нормальним мовленням тільки за окремими критеріями вербального компоненту відзначався достатній рівень при тому, що низький рівень не визначався взагалі.

На формувальному етапі експерименту було розроблено модель і методику КРВР молодших школярів із ВПМ та з'ясовано ефективність їхнього використання.

Для вирішення цього завдання, з урахуванням форм дизартрії, були сформовані експериментальна (ЕГ) та контрольна (КГ) групи, до кожної з яких було включено по 30 дітей, які суттєво не розрізнялись за рівнями сформованості морфофункціонального та вербального компонентів моторно-мовленнєвого розвитку.

Уроки фізичної культури в ЕГ проводилися за конспектами занять, складеними на основі програми з фізичного виховання, доповнених методикою КРВР. У КГ уроки фізичної культури проходили згідно шкільної програми з фізичного виховання.

Таблиця

Динаміка групових індексів моторно-мовленнєвого розвитку та коефіцієнтів сформованості окремих критеріїв школярів ЕГ та КГ

Індекси компонентів та коефіцієнти критеріїв моторно-мовленнєвого розвитку	На початку		Наприкінці	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Морфофункціональний компонент ($I_м$)	**1,68**	**1,63**	**2,0**	**1,66**
Кістково-м'язовий апарат ($k_{гр}$)	1,9±0,1	1,7±0,1	2,2±0,1*	1,6±0,1
Дихання ($k_{гр}$)	1,7±0,1	1,7±0,0	2,4±0,1*	2,1±0,1*
Психомоторика ($k_{гр}$)	2,0±0,1	2,0±0,1	2,4±0,1*	2,2±0,1
Вербальний компонент ($I_в$)	**1,29**	**1,27**	**2,04**	**1,63**
Гностико-праксичне забезпечення ($k_{гр}$)	1,7±0,1	1,7±0,1	2,3±0,1*	1,9±0,1
Фонетико-фонематична система ($k_{гр}$)	1,5±0,0	1,5±0,0	2,0±0,1*	1,7±0,1
Лексико-граматична система ($k_{гр}$)	1,7±0,1	1,6±0,1	2,2±0,1*	1,9±0,1*
імпресивно-експресивне мовлення ($k_{гр}$)	1,5±0,1	1,5±0,1	2,1±0,1*	1,7±0,1

*- $p < 0,05$, для даних на початку та наприкінці експерименту.

На прикінцевому етапі експерименту для перевірки ефективності запропонованої методики КРВР школярів із ВПМ було проведено контрольне обстеження, яке дозволило виявити динаміку змін їхнього моторно-мовленнєвого розвитку.

Як видно з таблиці за груповими індексами морфофункціонального ($I_м$) та вербального ($I_в$) компонентів визначається позитивна динаміка як в ЕГ, так і в КГ. В той же час, приріст значень в ЕГ більший, ніж у КГ – з 1,68 до 2,0 ($I_м$) та з 1,29 до 2,04 ($I_в$) у ЕГ проти з 1,63 до 1,66 ($I_м$) та з 1,27 до 1,63 ($I_в$) у КГ. Тобто, запропонована методика сприяла ефективної корекції рухового і вербального розвитку школярів із ВПМ.

З огляду на динаміку $k_{гр}$ окремих критеріїв слід зазначити, що за всіма критеріями морфофункціонального і вербального компонентів моторно-мовленнєвого розвитку у школярів в ЕГ відзначалось вірогідне ($p < 0,05$) покращення, яке було найбільш вираженим для показників системи дихання та всіх критеріїв вербального компоненту. В той же час в КГ вірогідні відмінності відзначались тільки для показників системи дихання та лексико-граматичної системи мовлення.

Результати засвідчили ефективність КРВР і підтвердили правомірність висунутої гіпотези дослідження.

ВИСНОВКИ

У дослідженні теоретично обгрунтовано й експериментально апробовано методику комплексної корекції рухового і вербального розвитку молодших школярів із важкими порушеннями мовлення.

1. Схарактеризовано сутність понять «вербальний розвиток» і «руховий розвиток» стосовно молодших школярів із важкими порушеннями мовлення. Під вербальним розвитком молодших школярів із важкими порушеннями мовлення розуміємо біосоціальний процес становлення складних функціональних систем мовлення (гностично-праксичного забезпечення мовлення, фонетико-фонематичної та лексико-граматичної систем, а також імпресивного та експресивного мовлення), які зумовлені консолідацією різних патологічно сформованих структурно незалежних ділянок мозку, кожна з яких вносить у цілісну функціональну систему свій специфічний внесок. Руховий розвиток молодших школярів із важкими порушеннями мовлення протрактовуємо як накопичення індивідуального психомоторного досвіду, що характеризується особливостями вирішення рухових задач, зумовлених специфікою біологічного дозрівання морфологічних структур центральної та периферичної нервової системи, стану кістково-м'язової системи та дихального апарату, які піддаються педагогічному впливу.

2. Визначено педагогічні умови комплексної корекції рухового та вербального розвитку молодших школярів із важкими порушеннями мовлення: поліфункціональна діагностика рухового і вербального розвитку; підбір засобів корекції з урахуванням рухового розвитку дитини; вирішення корекційних завдань у процесі фізичного виховання молодших школярів із важкими порушеннями мовлення.

3. Виявлено компоненти (морфофункціональний та вербальний), критерії з відповідними показниками моторно-мовленнєвого розвитку молодших школярів із важкими порушеннями мовлення. До складу морфофункціонального компоненту ввійшли таки критерії: кістково-м'язовий – з антропометричними показниками та типом постави; дихання – з показниками дихального об'єму, частоти дихання та часовими й об'ємними характеристиками вдиху та видиху; психомоторика – з показниками тривалості циклу руху, швидкості перебудови рухових установок, величини помилки корекції руху, часу простої рухової реакції на зовнішній подразник, плавності руху. До складу вербального компоненту ввійшли таки критерії: гностико-праксичне забезпечення – з показниками зорового, симультанного та просторового гнозису, конструктивного праксису, сукцесивних синтезів, слухового сприйняття ритмів, кінестетичної організації предметних дій, динамічного й орального праксису; стан фонетико-фонематичної системи – з показниками фонематичного аналізу і синтезу, практичного звукового аналізу, сприйняття усного мовлення на фонологічному рівні, сформованості фонематичних уявлень; стан лексико-граматичної системи – з показниками практичного засвоєння категоріального значення слова, засвоєння значення цілого і частин предметів, засвоєння узгодженості іменників з іншими частинами мовлення в реченні, уміння співвідносити питання з часом дії, практичного засвоєння узгодженості іменників з числівниками, навичок словотворення та утворення граматичних структур з відповідними прийменниками; стан експресивно-імпресивного мовлення – з показниками спонтанного, автоматизованого, відображеного номінативного і предикативного мовлення та розуміння логіко-граматичних конструкцій. Схарактеризовано рівні (оптимальний, достатній, низький) моторно-мовленнєвого розвитку молодших школярів із важкими порушеннями мовлення.

4. Розроблено модель комплексної корекції рухового та вербального розвитку молодших школярів із важкими порушеннями мовлення, яка обіймає чотири етапи: проектувальний, діагностично-аналітичний, навчально-корекційний і контрольний та висвітлює організацію цілеспрямованої роботи з корекції рухової і вербальної сфер у процесі фізичного виховання на урочних формах робот. Мета проектувального етапу полягає у впровадженні методів поліфункціонального моніторингу в освітнє середовище, підготовці фахівця моніторингу, створенні консиліуму. Мета діагностично-аналітичного етапу передбачає визначення індивідуальних особливостей рухового та вербального розвитку дітей з важкими порушеннями мовлення. Мета навчально-корекційного етапу спрямована на корекцію рухового і вербального розвитку молодших школярів із важкими порушеннями мовлення. Метою контрольного етапу є визначення ефективності корекції та надання рекомендацій щодо подальшого використання засобів корекції у співпраці вчителів, логопедів і батьків. Розроблено й апробовано експериментальну методику комплексної корекції рухового та вербального розвитку молодших школярів із важкими порушеннями мовлення, яка базується на результатах поліфункціональної діагностики рухового та вербального розвитку дітей із важкими

порушеннями мовлення та диференційованому застосуванні вправ для корекції постави, дихальних, а також звукорухових вправ і рухливих ігор. Перевірка ефективності методики комплексної корекції рухового і вербального розвитку молодших школярів із важкими порушеннями мовлення дозволила виявити, що її застосування підвищило сформованість морфофункціонального та вербального компонентів моторно-мовленнєвого розвитку в ЕГ – з 1,68 до 2,0 (для $I_м$) та з 1,29 до 2,04 (для $I_в$) проти з 1,63 до 1,66 ($I_м$) та з 1,27 до 1,63 ($I_в$) у КГ.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів окресленої проблеми. Перспективу подальших досліджень вбачаємо в подальшій розробці та теоретичному обґрунтуванні цілісного науково-методичного комплексу моторно-мовленнєвого розвитку молодших школярів із важкими порушеннями мовлення, удосконаленні системи корекційно-розвивальних завдань, спрямованих на підвищення рівня рухового та вербального розвитку в умовах загальноосвітньої школи.

Основний зміст дисертації представлено в таких публікаціях автора:

1. Подгорна В. В. Щодо функціональних детермінант психофізичних здібностей та успішності школярів / В. В. Подгорна // Наука і освіта : науково-практичний журнал. – Одеса : Південний науковий центр НАПН України, 2012. – №2. – С. 79-82.
2. Подгорна В. В. Оцінка стану психомоторної функції школярів 9-10 років у динаміці навчального процесу / В. В. Подгорна // Наука і освіта : науково-практичний журнал. – Одеса : Південний науковий центр НАПН України, 2012. – №4. – С. 135-138.
3. Подгорна В. В. Комплексний підхід до проблеми шкільної успішності дітей з порушеннями функції зовнішнього дихання з урахуванням рівня розвитку психічних функцій/ В. В. Подгорна // Наука і освіта : науково-практичний журнал. – Одеса : Південний науковий центр НАПН України, 2013. – №4.– С. 184-187.
4. Подгорна В. В. Основні напрямки застосування спеціальних дихальних вправ з урахуванням відхилень спонтанного дихання дітей 8-10 років / В. В. Подгорна // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 15 : Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт) : зб. наук. праць. К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – Вип. 7 (33), Т. 2 (Н-Я). – С. 109-114.
5. Подгорна В. В. Становлення напрямків та ефективності корекційно-педагогічної діяльності в загальноосвітній школі за даними саногенетичного моніторингу / В. В. Подгорна // Наука і освіта : науково-практичний журнал. – Одеса : Південний науковий центр НАПН України, 2014. – №4.– С. 135-141.
6. Подгорна В. В. Особливості організації психомоторного акту у молодших школярів із важкими порушеннями мовлення / В. В. Подгорна // Наука і освіта : науково-практичний журнал. – Одеса : Південний науковий центр НАПН України, 2015. – №3 – С. 88-93.
7. Подгорна В. В. Сучасний стан і зміст корекційної роботи з молодшими школярами, які мають тяжкі порушення мовлення/ В. В. Подгорна // Наука і освіта :

БІБЛІОТЕКА
ЛЬВІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ФІЗИЧНОЇ
КУЛЬТУРИ

науково-практичний журнал. – Одеса : Південний науковий центр НАПН України, 2015. – №5. – С. 91-96.

8. Подгорна В. В. Стан зовнішнього і фонаційного дихання у молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення / В. В. Подгорна // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 15 : Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт) : зб. наук. праць. К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. – Вип. 5 К (61) 15. – С. 206-209.

9. Podgorna V. Pattern of spontaneuos breathing and development of physical qualities of elementary school pupils / V. Podgorna, A. Romanchuk // Journal of health sciences (J of H Ss) 2013; 3(5): С. 7-14.

10. Подгорная В. В. Комплексная оценка функционального состояния организма в организации учебного процесса по физическому воспитанию школьников / В. В. Подгорная // Материалы межд. студ. науч.-практ. конф. и межд. науч. семинара [«Современные проблемы здоровья и здорового образа жизни»], (Брест, 19-21 мая 2011г) / Гос. ун-т имени А. С. Пушкина; ред.кол. : А. Н. Герасевич (гл.редактор) [и др.]. – Брест : БрГУ, 2011. – С.21-22.

11. Подгорна В. В. Функціональні передумови психофізіологічних і фізичних здібностей та успішності школярів / В. В. Подгорна // Матеріали міжн. ел. наук.-практ. конф. [«Психол., педагог. та мед.-біол. аспекти фіз. вихов.»], (Одеса, 20-27 квітня, 2012 р.), Одеса : видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2012. – С.201-206.

12. Подгорна В. В. Визначення ефективності застосування спеціальних дихальних вправ в процесі корекції постави учнів 8-10 років / В. В. Подгорна // Матеріали міжн. ел. наук.-практ. конф. [«Психол., педагог. та мед.-біол. аспекти фіз. вихов.»]. (Одесса, 21-26 квітня), Одеса : видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2014 – С. 89 -93.

13. Подгорна В. В. Вирішення практичних питань вербального та рухового розвитку молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення / В. В. Подгорна // Матеріали міжн. ел. наук.-практ. конф. [«Психол., педагог. та мед.-біол. аспекти фіз. вихов.»], (Одесса, 20-24 квітня), Одеса : видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2015. – С. 374 -381.

14. Подгорная В. В. Коррекция нарушений осанки как одно из направлений учебно-воспитательной работы с младшими школьниками, имеющими тяжелые нарушения речи / В. В. Подгорная // Материалы межд. научн.-практ. конф. [«Актуал. пробл. мед. реаб., физиотер. и спорт. мед.»], (Самарканд, 25-26 ноября 2014 г.). / М-во здравоохр. республ. Узбекистан, Самаркандский гос. мед. инст. – Самарканд : Самаркандский гос. мед. инст., 2014. – С. – 182-183.

15. Подгорная В. В. Особенности психомоторного развития младших школьников с тяжелыми нарушениями речи/ В. В. Подгорная // Материалы межд. науч.-практ. конф. [«Физическое развитие детей и молодежи : морфологические и функциональные аспекты»], (Брест, 24-25 октября 2014 г.) / Гос. ун-т имени А. С. Пушкина; ред.кол. : А. Н. Герасевич (гл.редактор) [и др.]. – Брест : БрГУ, 2014.– С. 112-116.

16. Подгорная В. В. К вопросу о взаимосвязи коррекции двигательной и речевой сфер младших школьников с тяжелыми нарушениями речи / В. В. Подгорная // Проблемы оздоровительной физической культуры и физической реабилитации : монография ; под научн. ред. А. П. Романчука, В. В. Клапчука. – Одесса : издатель Букаев В. В., 2015, – С. 143-158.

17. Подгорна В. В. Практичні рекомендації для домашніх завдань дітей з порушеннями постави, поєднаними з напруженням дихальної системи : метод. рек. / В. В. Подгорна, Одеса : видавець Букаєв В. В., 2014. – 24 с.

АНОТАЦІЯ

Подгорна В. В. Взаємозв'язок корекції рухового і вербального розвитку молодших школярів із важкими порушеннями мовлення. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.03 – корекційна педагогіка. – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», МОН України. – Одеса, 2015.

Дисертація присвячена дослідженню проблеми взаємозв'язку корекції рухового та вербального розвитку молодших школярів із важкими порушеннями мовлення. У дослідженні науково обґрунтовано й удосконалено методику комплексної корекції рухового і вербального розвитку молодших школярів із важкими порушеннями мовлення. Розкрито сутність понять: «вербальний розвиток», «руховий розвиток» стосовно молодших школярів із важкими порушеннями мовлення. Визначено педагогічні умови комплексної корекції рухового та вербального розвитку дітей 7-9 років у процесі фізичного виховання. Розроблено методику комплексної корекції рухового та вербального розвитку молодших школярів із важкими порушеннями мовлення з урахуванням компонентів, критеріїв, показників та рівнів їхнього рухового і вербального розвитку. Встановлено динаміку змін у рівнях сформованості морфофункціонального і вербального компонентів, а також їх критеріїв та показників.

Ключові слова: важкі порушення мовлення, руховий розвиток, вербальний розвиток, комплексна корекція, молодші школярі.

АННОТАЦИЯ

Подгорная В. В. Взаимосвязь коррекции двигательного и вербального развития младших школьников с тяжелыми нарушениями речи. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.03 – коррекционная педагогика. – Государственное учреждение «Южно-Украинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского», МОН Украины. – Одесса, 2015.

В диссертации исследуется проблема взаимосвязи коррекции двигательного и вербального развития младших школьников с тяжелыми нарушениями речи.

В работе охарактеризованы понятия «двигательное развитие», «вербальное развитие» применительно к младшим школьникам с тяжелыми нарушениями речи.

Определены принципы коррекции двигательного и вербального развития учащихся с тяжелыми нарушениями речи, предусматривающие одновременное воздействие на двигательную и вербальную сферы. Учет этих принципов в процессе физического воспитания младших школьников с тяжелыми нарушениями речи обеспечивает их всестороннее развитие, в том числе и речевое.

Для целенаправленного использования комплексной коррекции двигательного и вербального развития у детей 7-9 лет были определены следующие педагогические условия: полифункциональная диагностика двигательного и вербального развития; подбор средств коррекции с учетом двигательного развития; решения коррекционных задач в процессе физического воспитания младших школьников с тяжелыми нарушениями речи.

Педагогические условия отображены в модели комплексной коррекции двигательного и вербального развития, включающей четыре последовательных этапа: проектировочный, диагностико-аналитический, обучающе-коррекционный и контрольный. Каждый этап структурной модели комплексной коррекции двигательного и вербального развития младших школьников с тяжелыми нарушениями речи характеризуется наличием цели, задач, содержания, методов и приемов, подчиненных общей цели – преодоления у детей двигательного и вербального недоразвития. Целью проектировочного этапа было введение полифункциональной диагностики в коррекционный процесс младших школьников с тяжелыми нарушениями речи, что предусматривало планирование инновационного простора в школе, подготовку специалиста полифункционального мониторинга, создание консилиума.

Цель диагностико-аналитического этапа заключалась в определении особенностей двигательного и вербального развития младших школьников с тяжелыми нарушениями речи и в индивидуальном подборе коррекционных упражнений.

Для осуществления полифункциональной диагностики были обозначены компоненты (морфофункциональный, вербальный), критерии, показатели, а также охарактеризованы уровни двигательного и вербального развития младших школьников с тяжелыми нарушениями речи. Было рекомендовано три уровня моторно-речевого развития младших школьников с тяжелыми нарушениями речи (оптимальный, достаточный, низкий). На данном этапе реализовывалось первое педагогическое условие – полифункциональная диагностика двигательного и вербального развития.

Целью обучающе-коррекционного этапа была коррекция моторно-речевого развития младших школьников с тяжелыми нарушениями речи за счет внедрения в уроки физической культуры методики комплексной коррекции двигательного и вербального развития, которая базировалась на дифференцированном использовании упражнений на коррекцию осанки, специальных дыхательных

упражнений, звукодвигательных упражнений с учетом данных полифункциональной диагностики. Содержательный аспект комплексной коррекции двигательного и вербального развития предусматривал оптимизацию моторно-речевой деятельности через последовательную активизацию трех функциональных блоков мозга, восстановление функциональных возможностей костно-мышечной, дыхательной и психомоторной систем. На данном этапе реализовывалось второе педагогическое условие – использование средств коррекции с учетом двигательного развития. Включение экспериментальной методики в урок физической культуры общеобразовательной школы обуславливало реализацию третьего педагогического условия – решение коррекционных задач в процессе физического воспитания младших школьников с тяжелыми нарушениями речи.

Результаты экспериментального исследования подтвердили эффективность предложенной методики комплексной коррекции двигательного и вербального развития в процессе физического воспитания младших школьников с тяжелыми нарушениями речи.

Ключевые слова: тяжелые нарушения речи, двигательное развитие, вербальное развитие, комплексная коррекция, младшие школьники.

RESUME

Podgornaya V. V. Interconnection of Motor and Verbal Development Correction of Junior Pupils with Severe Speech Disorders. – As a Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Pedagogical Science. Speciality 13.00.03 – Correctional Pedagogics. – State Establishment "K. D. Ushynskyi South Ukrainian National Pedagogical University", Ministry of Education and Science of Ukraine. – Odessa, 2015.

The thesis deals with the problem of interconnection of motor and verbal development correction of junior pupils with severe speech disorders. The integrated motor and verbal development correction of junior pupils with severe speech disorders have been theoretically substantiated and improved. The concepts "verbal development", "motor development" have been defined. The pedagogical conditions of integrated correction of motor and verbal development of seven-nine-year-old children in the process of physical training have been determined. The methods of integrated correction of motor and verbal development of junior pupils with severe speech disorders, criteria, evaluative indicators and levels of motor and verbal development have been elaborated. The dynamics of changes in the levels of morphofunctional and verbal components formation, their criteria and indicators have been stated.

Key words: severe speech disorders, motor development, verbal development, integrated correction, junior pupils.